

כנס העיר חיפה לחינוך 2012

דיבייטינג על הערכה

לחזור למקורות¹

יורם הרפז

המחירים הכבדים של ההערכה הבית-ספרית

מה הערכה עושה ללמידה? תארו לכם שראש העיר יונה יהב והבעלים של "הארץ" עמוס שוקן, שיזמו את הכנס הזה, היו דורשים לבצע בסופו הערכה, כלומר לתת למשתתפים מבחן כלשהו.

"עבדנו קשה על הכנס הזה", הם אומרים, "ואנחנו רוצים למדוד תפוקות." מה היה קורה?

חלק גדול מכם לא היה מגיע לכנס; להוציא כמה חובבי מבחנים בעלי מזג תחרותי במיוחד הייתם נשארים בבית. אבל יוזמי הכנס לא פראיירים והם ניחשו זאת. לכן הם יזמו את "חוק כנסים חובה": כל אזרח במדינת ישראל חייב להשתתף בשלושה כנסים בשנה.

אז מה היה קורה ללמידה שלכם אילו ידעתם שאין מוצא מהכנס ובסופו ממתין לכם מבחן, ולא סתם מבחן, אלא מבחן עם סיכון כלשהו; הציון שלכם יכנס ל"תעודת כנסים" שתהיה לה השפעה כלשהי על עתידכם?

המבחן היה הורס את הלמידה שלכם. הלמידה הטובה שהיתה מתרחשת בכנס הזה ללא ההערכה, היתה נהרסת על ידי ההערכה באמצעות מבחן עתיר או דל סיכון.

מהי אותה למידה שהייתה נהרסת אילו מארגני הכנס היו מתעקשים על בחינה? מהי אותה למידה הנהרסת מדי יום בבתי הספר שלנו בגלל הבחינות? במילים אחרות, **מהי למידה טובה?**

למידה טובה היא פעילות מנטלית הכרוכה במעורבות בתהליך והבנה בתוצר. אדם לומד היטב – מפנים, מיישם, צומח – כאשר הוא מעורב בתהליך הלמידה ומבין במהלכה או בסופה. מעורבות בתהליך והבנה בתוצר יכולות לצמוח רק בתנאים של חופש, ללא איום וללא חרדה, כלומר ללא ההערכה בית-ספרית מקובלת – הערכה באמצעות מבחנים המסכנים את עתידם של הנבחנים.

נכון, חופש אינו מבטיח למידה טובה, למידה טובה זקוקה לתנאים נוספים, אבל היעדר מידה רבה של חופש הורס אותה. הנעה **פנימית** ללמידה והבנה **מעמיקה** יכולות לצמוח רק בתנאים שבהם אדם נענה ללמידה משום שהיא מעוררת בו עניין ומשום שהוא מייחס לה ערך. כאשר ההערכה (המקובלת) נכנסת לתמונה, העניין בלמידה והערך המיוחס לה מגורשים משדה הלמידה.

להערכה יש אפוא תכונה קוונטית: כאשר מנסים למדוד אותה היא זזה ממקומה, כלומר משנה את איכותה. ההערכה אינה מודדת את הלמידה, כפי שחושבים אחרוני התמימים, אלא משפיעה עליה ומעצבת אותה. תחת עינה הפקוחה של ההערכה הלמידה הופכת ל**למידה מחוצנת** – למידה לצורך עשיית רושם, למידה לצורך הפגנה, למידה לצורך תגמול כלשהו שנקשר אליה באופן שרירותי. למידה טובה, לעומת זאת, מבוססת על **הפנמה**, ולמידה כזו אינה יכולה לצמוח כאשר היא נבחנת ונמדדת לצורך מיון ודירוג.

אם למידה טובה היא מטרת החינוך וההוראה – ההערכה המקובלת, הערכה באמצעות בחינות פנימיות וחיצוניות (מיצ"בים ובעיקר בגרויות) – משבשת אותה ללא תקנה. במילים אחרות, "למידה טובה-מוערכת" או "למידה טובה-נבחנת" היא אוקסימורון, סתירה בגוף המושג, כמו "משולש מרובע" או "רווק נשוי" או "קוונט-מדוד".

¹ הטקסט היה בסיס לדיבייטינג ב"כנס העיר חיפה לחינוך 2012" ב-22.8.2012 באודיטוריום חיפה

מה ההערכה עושה להוראה? נמשיך עם המשל שלנו: אם בסוף הכנס הזה תהיה הערכה באמצעות מבחן שבו תדרשו למחזר את התכנים ששמעתם מהדוברים השונים, מה זה יעשה להוראה בכנס, כלומר להרצאות, למושבים ולדיבייטינג? היא תוציא לה ולדוברים את הנשמה. במקום דוברים נלהבים ודיאלוגיים תקבלו דוברים סמכותיים וחסרי השראה שירצו לכם בסגנון דידקטי את "החומר לבחינה".

כאשר ההוראה מיועדת להצלחה במבחנים, היא הופכת להוראת הכתבה צמודת מערך שיעור צמוד קרקע – מערך שיעור שהוא בעיקרו דיווח על עובדות (גם על רעיונות ותהליכים אבל הוראה למבחן הופכת את כל התכנים לעובדות) הצפויות להופיע במבחן. במקום הוראה טובה נקבל הוראה-לקראת-בחינה. **מהי הוראה טובה?**

הוראה טובה מניעה למידה טובה (מעורבות בתהליך + הבנה בתוצר) **באמצעות הרצאה ושיחה על משמעותן של העובדות.** משמעותן של עובדות נתונה אך גם נוצרת במהלך השיעור, בשיחה שבין המורה לתלמידים. "מורה טוב", אמר צבי לם, "נכנס לכיתה עם משפט פתיחה בלבד" ומכאן הוא מתנהל על גבי השיחה בכיתה. הוראה טובה היא הוראה גמישה המגיבה **בזמן אמת** על המחשבות של התלמידים; היא נפרדת בשמחה ממערך השיעור שתכננה בבית ונעה עם השאלות, התשובות והמחשבות שמתהוות בכיתה.

אבל כאשר ההוראה היא הוראה-לקראת-בחינה, אין לה ראש למה שמתהווה בכיתה; היא צריכה "להספיק את החומר". למעשה, בסביבה של הוראה-לקראת-בחינה שום דבר אמיתי לא מתהווה בכיתה; שום דבר לא מעניין באמת את התלמידים (ואת המורים) ולא מציק להם; רק הבחינה עצמה, כלומר ההתכוננות אליה, מעניינת אותם. "התלמידים", כתב פעם מישהו, "נכנסים לכיתה עם מצב רוח עסקי – מה שלא לבחינה, לא חשוב." אם נחה על מורה רוח והוא מפתח נושא כלשהו הקרוב ללבו ואינו צפוי להיכלל בבחינה, התלמידים מחזירים אותו למסלול ואומרים לו שהוא "מבזבז זמן".

ההוראה, כתב ג'ון דיואי, מבוססת על שתי מערכות של צינורות; מערכת אחת דוחסת תכנים ומערכת אחרת שואבת אותם. אם כמות התכנים שנדחסה שווה לכמות התכנים שנשאבה, התלמיד מקבל 100. אם התכנים שנשאבו מהווים רק 80 אחוזים מהתכנים שנדחסו, התלמיד מקבל 80. הוראה דו-צינורית כזו מייצרת "ידע שביר". "ידע שביר", לפי דיוויד פרקינס, הוא ידע נאיבי (ידע אינטואיטיבי, מבוסס על התנסות ישירה), ידע אינרטי (שאינו שימושי) וידע ריטואלי (לצורך הפגנה בבחינות). במילים אחרות, ההוראה-לקראת-בחינה דוחסת ושואבת ידע שאין לו קיום וטעם מחוץ למשחק של בית הספר. אפשר להתנחם בכך שהידע הזה נשכח ברובו, ואכן בוגרי בית הספר שוכחים את רוב הידע ש"למדו" בבית הספר, אך בתהליך הלמידה הבית-ספרית נגרמים לתלמידים נזקים בלתי הפיכים. הם לומדים שללמוד זה לא נעים, שללמוד זה לשנן, שלחשוב זה מסוכן ושלעניין שלהם, לבחירות שלהם, אין ערך.

מה ההערכה עושה לתכנית הלימודים? נמשיך עם המשל שלנו: נניח שמפיקי הכנס יודעים שבסופו יש בחינה דלת או עתירת סיכון, כיצד זה ישפיע על התכנים שהם מתכוונים לכלול בכנס ועל ארגונום של תכנים אלה? הם ינסו לארגן את התכנים כך שיהיה קל למחזר אותם בבחינת סוף הכנס ולהצליח בה.

ההערכה הופכת את רוח האדם המגולמת בתכנים של תכנית הלימודים ל"חומר" – למקבץ עובדות שיש "לכסות" ו"להספיק" לקראת בחינה. הדרך הטובה ביותר לעשות זאת – לארגן

ביעילות את התכנים לקראת מחזורם בחינה – היא באמצעות **המקצוע**. המקצוע הוא המצאה בית-ספרית מיוחדת; הוא אורז את הידע האנושי לצורך הוראה ולמידה לבחינות. המקצועות הם חבילות ידע שנועדו לאחסון בתודעתם של התלמידים עד הבחינה. הבחינה היא התחנה האחרונה, התכלית, שלהם; אם לא היו בחינות, לא היו מקצועות.

ואם לא היו בחינות, כיצד היינו מארגנים את תכנית הלימודים? בערך כמו שהכנס הזה, שאין בו בחינות (ברוך השם), מארגן את "תכנית הלימודים" שלו – בהרצאות, בפנלים, בדיבייטינג, בשיתוף הקהל – והכול סביב נושא משמעותי לקהל, לדוברים ולחברה בכללה. ומי שרוצה לשמוע ולהשתתף – מוזמן; ומי שלא רוצה – לא צריך.

ללא ההערכה הבית-ספרית תכנית הלימודים לא הייתה מתארגנת במקצועות אלא **בתחומי משמעות**. תחומי משמעות הם מרחבים של ידע ופעילות שבמפגש אתם בני אדם מוצאים וממציאים את עצמם. ראו למשל את לימודי המגמות בבתי הספר הטובים – מגמות לתיאטרון, לקולנוע, למוזיקה, למחול, לפילוסופיה, ליהדות... במגמות האלה תחומי הדעת והיצירה הופכים לתחומי משמעות; בתחומי משמעות הלמידה כרוכה במעורבות ובהבנה.

מה ההערכה עושה לחינוך לערכים? חינוך לערכים לא נעשה על ידי הטפות ב"שעת מחנך" או בטיול שנתי או בהפקה כלשהי במהלך השנה או ב"שמורות" אחרות של "חינוך לערכים". חינוך לערכים נעשה באופן רציף, שקט ויעיל על ידי הסדירויות (regularities) של בית הספר – כל אותם דפוסים פעולה וארגון שמכוננים את בית הספר.

בעיקרו של דבר ההוראה השוטפת היא חינוך לערכים. הוראה היא **חינוך באמצעות ידע**. אנחנו מחנכים את התלמידים לא רק על ידי הידע עצמו, אלא בעיקר על ידי האופן שבו אנחנו מלמדים אותו. בחינוך המדיום הוא המסר – שיטת ההוראה היא (במידה רבה) התוכן של ההוראה. ההוראה השלטת – "הוראת-הרצאה-לקראת-בחינה" – מחנכת את התלמידים בכל יום ובכל שיעור להיות סתגלנים וצייתנים; לכבד סמכויות ולחזור על דבריהן; לא לחשוב בכוחות עצמם ולא להסתכן באמירות מקוריות; לחפש תשובות חד-משמעויות ופשטניות; להתחרות בעמיתיהם; לחתור להישגים חסרי משמעות אמיתית (ציונים); בקיצור, לשחק את המשחק של החברה הכוחנית שלנו שבה המתאימים שורדים, שבה "מנצח מי שמת עם יותר צעצועים", ומנצח מי שבוגר את בית הספר עם יותר ציונים.

הכנס הזה, אם נמשיך במשל שלנו, מחנך לערכים (למרות שאתם מבוגרים מחונכים וערכיים) כי הוא משדר בעצם הסדירויות שלו כבוד למשתתפים, לחירותם ולתבונתם.

מה ההערכה עושה לחברה ולכלכלה? החברה שלנו היא חברה אזרחית-דמוקרטית. כלומר, בנויה על השתתפות בהכרעות לאומיות גורליות יותר וגורליות פחות (אנחנו, למרבה הצער, אולי הדמוקרטיה היחידה שמקבלת הכרעות באמת גורליות, ורק שהסתיו הקרוב יעבור עלינו בשלום, ללא תקיפה אפוקליפטית של הגרעין האירני) ועל יזמות אזרחית – הקמת תנועות, עמותות וגופים אחרים. בית הספר המעוצב על ידי ההערכה באמצעות מבחנים אינו מכשיר צעירים להשתתפות וליזמות כזאת.

הכלכלה שלנו היא כלכלת ידע – כלכלה שבה הידע הוא חומר הגלם, האנרגיה והתוצר של התעשייה; מה שדרוש לכלכלת הידע הוא אנשים היודעים לעסוק בידע, כלומר לחשוב – באופן מושכל, ביקורתי ויצירתי. בית ספר המעוצב על ידי הערכה באמצעות מבחנים אינו מכין עובדי ידע כאלה. הוא מכין אזרחים ועובדים צייתנים. הוא מכין לעבר.

לסיכום, מדוע אנחנו לא מבצעים ההערכה בכנס הזה וכן מבצעים הערכה בבית הספר, הרי התכלית של שתי המסגרות הללו דומה – ללמוד תכנים בעלי ערך? וברור שהלמידה שלנו כאן משמעותית יותר, מעורבת ומבינה יותר, מזו של תלמידים בבית הספר למרות, כלומר בגלל, שאנחנו לומדים ללא ההערכה.

הסיבה לכך היא ששתי הלמידות הללו – זו של הכנס המשוחררת מהערכה וזו של בית הספר המשועבדת לה – נתפסות באופן אחר. בכנס שלנו הלמידה נתפסת באופן מקורי, כלומר כפעילות שתכליתה, בלשונו של ג'ון דיואי, "לארגן מחדש את הניסיון, להוסיף על משמעותו, ולכוון את הניסיון שיבוא אחריו". לעומת זאת, הלמידה בבית הספר מנותקת מניסיונם של התלמידים, אינה מוסיפה על משמעותו, ואינה מכוונת אותו להתנסות משמעותית יותר בעתיד. תכלית הלמידה הבית-ספרית היא הערכה ממיינת מקודדת ציונים. הערכה כזאת סותרת את מהותו של הכנס הזה אך מתאימה לבית הספר; היא מתאימה לבית הספר כשם שהוא מתאים לה; הערכה היא תכליתו המוסדית, החברתית והאנטי-חינוכית של בית הספר.

ההערכה המקובלת בבתי הספר שלנו אינה הזנב שמכשכש בכלב אלא הזנב שעושה את הכלב. ללא ההערכה בית הספר היה שונה לגמרי; ללא הערכה הלמידה, ההוראה, תכנית הלימודים והחינוך היו שבים למקורם – המקור שנשתכח מאיתנו.

הערכה מקדמת למידה

"טוב", תגידו, "אבל אי אפשר בלי ההערכה! מערכת החינוך, בתי הספר והמורים משקיעים כסף ומאמץ ומלמדים; זכותם וחובתם לבחון ולהעריך אם התלמידים למדו!". לא בטוח בכלל שהטיעון הזה, המתקבל כל כך על הדעת, נכון. גם בכנס הזה המארגנים משקיעים ומתאמצים ללמד משהו אך הם אינם בוחנים ומעריכים אם למדנו; וכאשר אנחנו משוחחים לפי תומנו עם מישהו ומציגים לו טיעון כלשהו בתקווה שילמד משהו, איננו בוחנים ומעריכים אותו כדי לראות אם למד, האם הטיעון נקלט. חינוך, כפי שכתב דוד גורדון, דומה לשיחה ולא, כפי שהוא נתפס כיום, למוצר. בשיחה לא מודדים תפוקות; בייצור – כן.

אבל האם הכנס הזה, או אנחנו בשיחה מזדמנת עם מישהו, לא מעריכים? בוודאי שאנחנו מעריכים. הערכה היא הבסיס של כל התנהלות חברתית. מארגני הכנס הזה מעריכים אותנו בהתאם לתגובותינו (סופרים נוכחות, שאלות, קריאות ביניים); וכאשר אנחנו משוחחים עם מישהו, אנחנו מעריכים תוך כדי כך אם הוא מגיב "נכון", בהתאם להקשר, כשם שהוא מעריך את תגובתנו. ההערכה הדידית נונ-סטופ לא רק מאפשרת אינטראקציות אנושיות, היא גם משביחה אותן; באמצעותה אנחנו משכללים את המפגשים שלנו.

האם אפשר לחזור למקורה הבריא של ההערכה כהערכה מאפשרת ומשפרת יחסי גומלין ולמידה הדידית? האם אפשר למסד ההערכה בריאה בבית הספר, הערכה שתשביח את הלמידה, את ההוראה, את תכנית הלימודים ואת "החינוך לערכים"?

כן, אפשר. לשם כך צריך לחזור למקורות.

מהי מטרת בית הספר? **למידה טובה של תכנים בעלי ערך**. מהי למידה טובה? למידה שיש בה מעורבות והבנה. מהי הערכה טובה? הערכה שמקדמת למידה טובה, למידה מעורבת ומבינה.

אז הנה לדוגמה חמישה עקרונות מנחים **להערכה טובה**, הערכה מקדמת למידה טובה:

1. שתפו את התלמידים בקביעת הקריטריונים להערכה;

2. תרגמו הבנה ל"ביצועי הבנה" (הבאת דוגמה, ביצוע הכללה, חשיפת הנחות יסוד, ביקורת רעיון, יצירת רעיון ועוד) ועשו מהם קריטריונים להערכה ;
  3. תנו לתלמידים משוב מיידי ומתמשך ;
  4. שתפו את התלמידים בהערכה של עצמם ;
  5. התאימו את ההוראה ואת תכנית הלימודים לעקרונותיה של הערכה טובה.
- עקרונות מהסוג הזה – עקרונות של ההערכה מעצבת (למידה טובה) – משפרים את הלמידה, את ההוראה ואת תכנית הלימודים. וכאשר ההערכה הזאת על הערכים הגלומים בה, מופנמת על ידי התלמידים, משפיעה עליהם לטובה ו"עושה מהם" אנשים טובים ונבונים יותר.